

ÜMUMTƏHSİL MƏKTƏBLƏRİNDƏ ŞAĞIRDLƏRİN MƏNƏVİ-İRADI XÜSUSİYYƏTLƏRİNİ FORMALAŞDIRAN AMİLLƏR

prof. S.S. Bağırov^{1a}, V.C. Şaxtaxtinskaya^{1b}, K.R. Heydərlil^{1c}

¹ Azərbaycan Dövlət Bədən Tərbiyəsi və İdman Akademiyası

^asoltan.bagirov@sport.edu.az, orcid.org/0000-0002-9600-9274

^bvalida.shakhtinskaya@sport.edu.az, orcid.org/0000-0002-5230-3236

^ckubra.heydarli@sport.edu.az, orcid.org/0000-0002-1516-5815

Nəşr tarixi

Qəbul edilib: 09 yanvar 2023

Dərc olunub: 29 mart 2023

© 2021 ADBTİA Bütün hüquqlar qorunur

Annotasiya. Məktəb illəri insanın cəmiyyətin fəal üzvü kimi formalaşmasında ən mühüm mərhələlərdən biridir. Bu dövrdə insan tək-cə fiziki deyil, həm də mənəvi cəhətdən formalaşır. Məhz buna görə də bu illərdə insanın sağlamlığının möhkəmləndirilməsi və fiziki inkişafı üçün nəinki möhkəm zəmin yaradılmalı, həm də müəyyən psixofiziki keyfiyyətlər formalaşmalıdır.

Ümumtəhsil məktəbinin bütün siniflərində tədris olunan, ayrı-ayrı təhsil səviyyələrinin əsas istiqamətlərini və məqsədlərini müəyyən edən “Fiziki tərbiyə” fənninin dövlət standartları (kurikulumu) şagirdlərin ahəngdar inkişafını, mənəvi-iradi xüsusiyyətlərin və hərəkətinin formalaşmasını təmin edir [1, səh.4].

Açar sözlər: *fiziki tərbiyə, kurikulum, mənəvi-iradi xüsusiyyətlər.*

Tədqiqatın aktuallığı: Son onilliklərdə ölkəmizdə və onun hüdudlarından kənarında müasir fiziki tərbiyənin, xüsusilə onun təşkili və təhsil müəssisələrində nəticələrinin tənqidi daha çox müşahidə olunur. “Bütün dünyada fiziki tərbiyənin bir çox məktəb proqramları dərin böhran içindədir” fikri var və hətta “məktəblərdə fiziki tərbiyənin global böhranı” və digər təhsil müəssisələrindən bəhs edilir [3 s. 132-136].

Tədqiqatın məqsədi: Şagirdlərin mənəvi-iradi xüsusiyyətlərinin inkişafı fiziki tərbiyə dərslərində uğurla həyata keçirilə bilər.

Çünki fiziki fəaliyyət özü bunun üçün hər cür situasiya yaradır. Cəsarət risk və ya təhlükə elementi olan dərslərin icrası ilə bağlı iradənün təzahürüdür. Eyni zamanda, hər bir şagird üçün təhlükənin öz dərəcəsi var.

Tədqiqatın metodları: elmi-metodiki ədəbiyyatların təhlili

Tədqiqatın məzmunu: Mənəvi-iradi xüsusiyyətlərin formalaşması şagirdlərin tərbiyəsində çox mühüm məzmun xətti və digər məzmun xətlərinin həyata keçirilməsi üçün əsas hesab olunur. Fiziki tərbiyə prosesində şagirdlərdə ünsiyyət, əməkdaşlıq, qaydalara əməl etmək bacarığının mənimsənilməsi və özünə inam, cəsarət, mübarizlik kimi şəxsi keyfiyyətlərin formalaşması nəzərdə tutulur (1, s.5).

Orta məktəb yaşı - cəsarət və qorxaqlıq meyarlarının qoyulduğu dünyanı şüurlu qavrayışın başlanğıcıdır. Ona görə də bu yaş insani həyatın əsas prinsiplərinin qoyulduğu təhsilin əsas mərhələlərindən biridir.

Yeniyyətəmələrin iradi sferası çox ziddiyyətliyətlidir. Bu yaşda neyrodinamika əhəmiyyətli dərəcədə dəyişir (sinir proseslərinin fəallığı artır, tarazlıq həyəcana doğru dəyişir), bu, iradi sahədə dəyişikliklərə səbəb ola bilər [5. s. 149].

Fiziki tərbiyə prosesində uşaqlarda iradi keyfiyyətlər (əzmkarlıq, dözümlülük, cəsarət, qətiyyət və s.) formalaşır.

Tədris metodlarının düzgün seçilməsi üçün müəllim metoddan istifadənin məqsədi, onun pedaqoji funksiyaları, müsbət və mənfi cəhətləri və s. kimi amilləri nəzərə almalıdır. Vurğulamaq lazımdır ki, fəal təlim metod-

larından istifadə edilən bütün dərslərinin öz xüsusiyyətləri var [6. s. 279-282]

Müəllim cəsarətin inkişafı üçün dərsləri hər bir şagird üçün fərdi olaraq seçməli, ilk mərhələlərdə mühafizə, müvafiq şifahi təkliflərdən istifadə edərək kömək etməlidir. Şagirdlərin cəsarətinin inkişafı ilə bağlı tapşırıqlar daim çətinləşməlidir, əks halda onlar vərdis halına gələcək və təlim effektini itirəcəklər.

Buna ən çox cəsarət tələb edən fiziki tərbiyə məşğələlər kömək edir (gimnastika divarına dırmanma, qaçışdan tullanmalar və s.). Eyni zamanda qaydalara riayət etmək zərurəti, yoldaşların nümunəsi uşaqları qorxuya qalib gəlməyə, təmkinli olmağa sövq edir.

Tərbiyəvi təsirin nəticələrinə nail olmaq üçün təkcə fiziki deyil, həm də mənəvi və iradi keyfiyyətlərin inkişaf səviyyəsini inkişafı vacibdir. Şəxsi keyfiyyətlərin artması aşağıdakı üsullardan istifadə etməklə ölçülə bilər: dayaq-ly tullanmanın hündürlüyünün artırılması; alət ilə körpü arasındakı məsafənin artırılması; yerə enmək üçün təyinat; tam dayaq üzrə hərəkətlərin yerinə yetirilməsi və s.

Tapşırığın mürəkkəblilik dərəcəsiindən asılı olaraq, göstərilən xüsusiyyətlər və onların artma dərəcəsi müvafiq olaraq qiymətləndirilir: o, daha cəsarətli, daha inamlı oldu və bunu bütün sinif qarşısında qeyd etdi. Tələbənin tapşırıq-ya münasibəti dəyişdikcə, onu bütün kollektivin qarşısında qeyd edin: o, daha yığcam, diqqətli, çalışqan, zəhmətkeş və s.

Fiziki tərbiyə dərslərində uşaq öz iradəsini səfərbər etməyi, məqsədə çatmaq üçün zəruri olan mənəvi və iradi keyfiyyətləri, gücü hesablamaq bacarığını, səmərəli hərəkət etməyi öyrənir. Uşağın bu zaman formalaşan özünəinamının amilləri fərdin öz fəaliyyəti, ətrafındakı insanlara qiymət verməsi, başqalarının hərəkətlərini düzgün qiymətləndirmək bacarığıdır. Məktəblilərdə qorxu hissini yaranmasının əsas səbəbi uşağın qorxulu vəziyyətdə hərəkət edə bilməməsidir.

Tədqiqatın nəticələri: İnsanın bütün hərəkətləri mərkəzi sinir sisteminin fəaliyyəti nə-

ticəsində tənzimlənir. Hərəkət, onun icra obrazı ilkin olaraq insan beyində formalaşır, sonra isə yerinə yetirilir. Siz qaçır, tullanır, yerdəyişmə edir və mərkəzi sinir sistemindən gələn sinir impulsları nəticəsində digər hərəkəti fəaliyyətləri icra edirsiniz. Sinir impulslarının tezliyi, gücü və s. xüsusiyyətləri haqqında sonrakı siniflərdə məlumat veriləcəkdir. Qısaca qeyd etmək olar ki, bu xüsusiyyətlər insanın mənsub olduğu sinir tipinin xüsusiyyətləri ilə təyin edilir. Məsələn, sanqvinik və xolerik sinir tiplərində bu impulsların gücü kifayət qədər güclü, digər sinir tiplərində isə nisbətən zəifdir.

Xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, sinir impulslarının yuxarıda qeyd olunan xüsusiyyətləri hərəkətin icra keyfiyyətinə, yəni onun icra surətinə, tezliyinə, davamlılığına təsir etdiyi kimi hərəkətlərin icrası, onların icra şəraiti də mərkəzi sinir sistemində hərəkətin tənzimlənməsi ilə əlaqədar müəyyən dəyişikliklər yaradır. Bu səbəbdən də hərəkətlərin icra şəraitinin tədricən mürəkkəbləşdirilməsi və çətinləşdirilməsi şagird psixologiyasında olan qorxu hissini aradan qaldırılmasına şərait yaradır.

Ümumtəsil məktəblərində fiziki tərbiyə dərslərinin üzərində aparılan müşahidələr göstərir ki, icrası cəsarət tələb edən hərəkətlər zamanı bütün şagirdləri üç qrupa bölmək mümkündür. Birinci qrupa aid edilən şagirdlər cəsarət tələb edən hərəkətlərin icrasında heç bir çətinlik çəkmirlər. Onlar təhlükəli şəraitdə icra zamanı hərəkətin kəmiyyət göstəricilərini (yəni təkrarların sayını və s.) çox cüzi azaldırlar. Bəzi hallarda isə, bu göstəricilərin artırılmasını da müşaiyət etmək mümkündür. Bu qrupa aid olan şagirdlər hərəkətləri düzgün yerinə yetirmədikdə, onlarda qorxu hissi formalaşmır, onlar bütün hallarda cəsarət və özünəinam nümayiş etdirirlər.

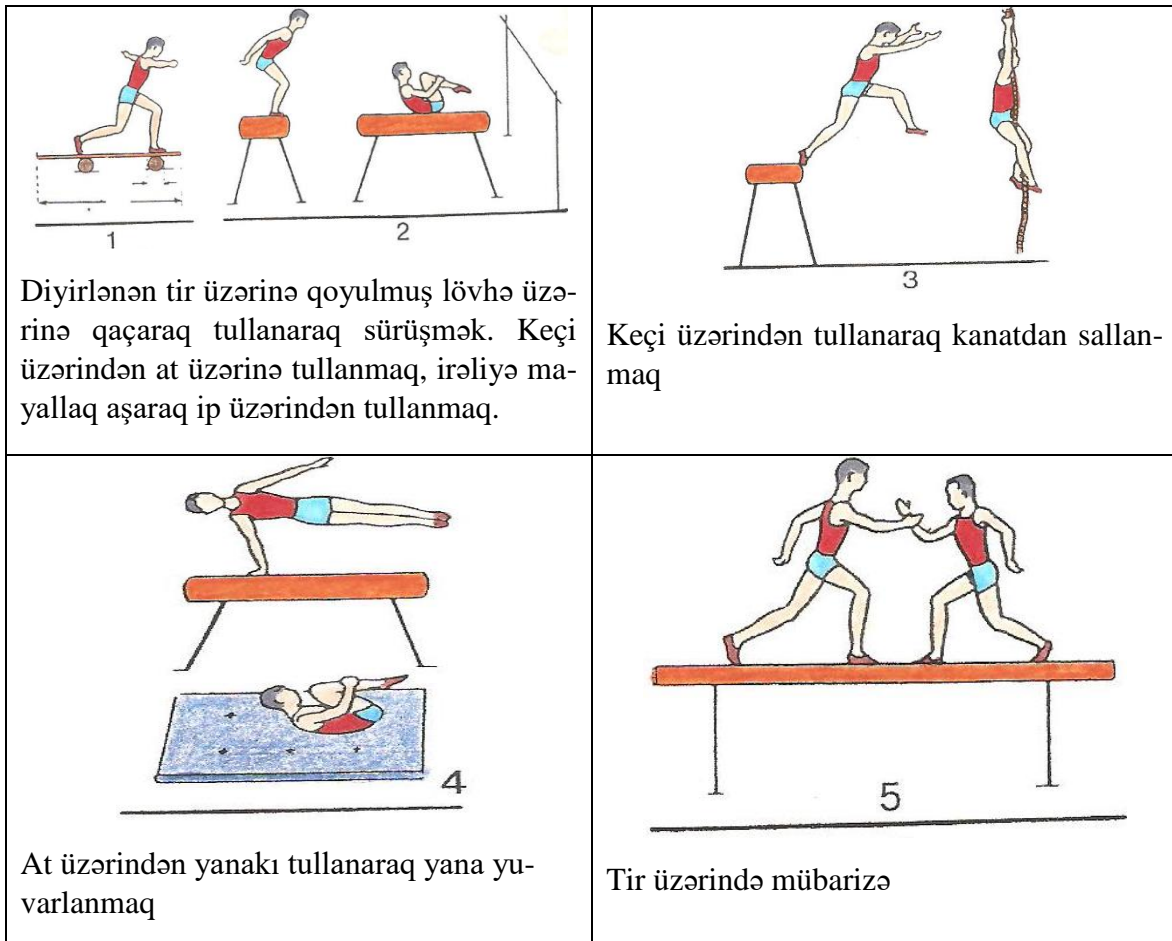
İkinci qrupa aid olan şagirdlər cəsarət tələb edən, icrasında təhlükə olan hərəkətləri yerinə yetirərkən, qorxu hissi keçirirlər, lakin bu hissi dəf etməyi bacarırlar. Belə şagirdlərdə qorxu hissini formalaşmasının qarşısını almaq üçün həmişə köməkçi hərəkətlərdən istifadə etmək məqsədəuyğundur. Düzgün seçil-

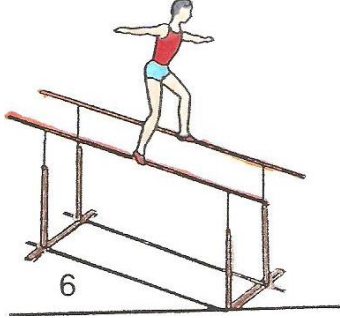
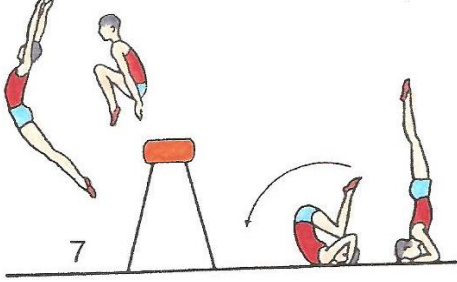
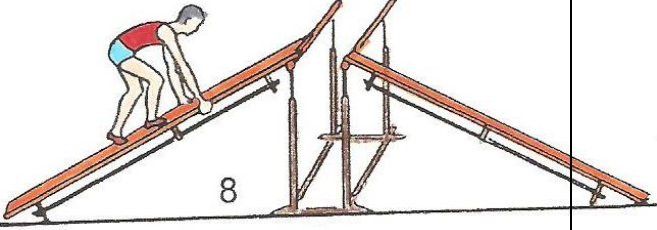
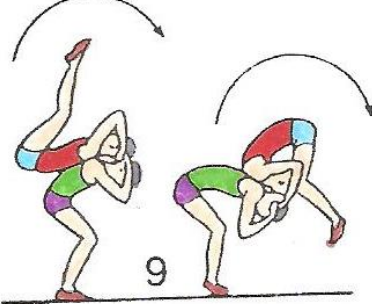
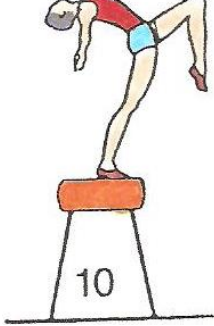
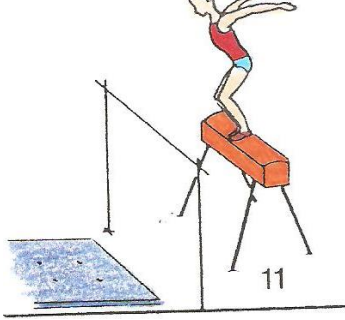
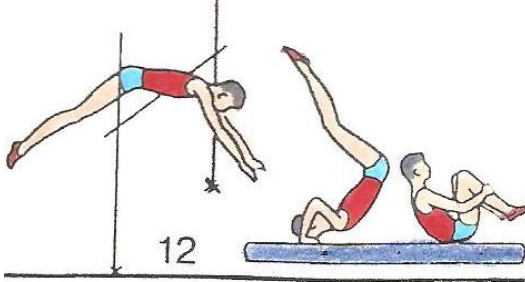
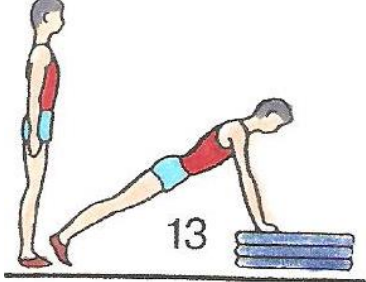
miş hərəkətlərdən dərş prosesində istifadə etdikdə bu qrupda olan şagirdlərdə təhlükəli hərəkətləri cəsarət və inamla icra etmək bacarığı və vərdişi asanlıqla yaratmaq mümkündür.

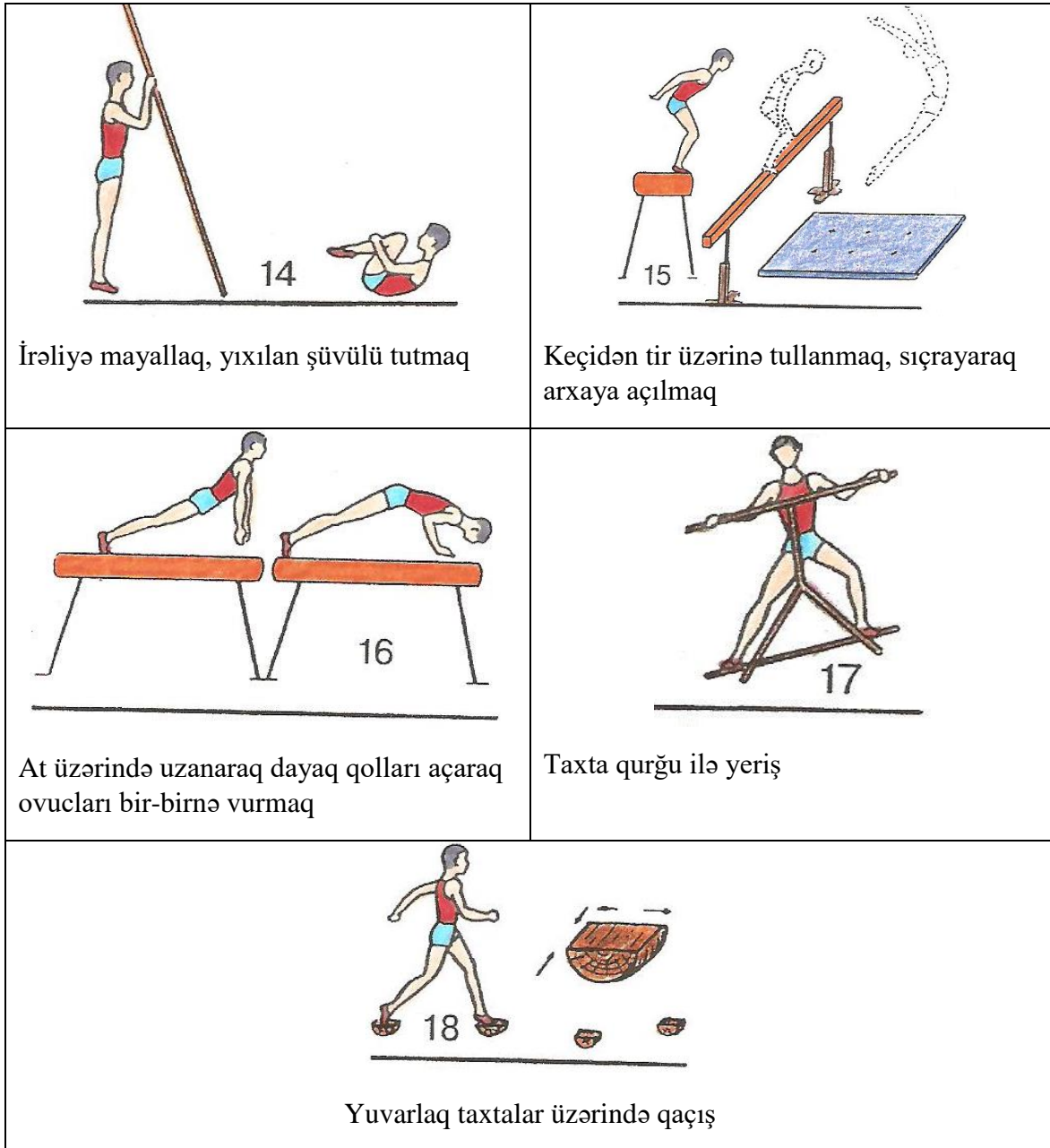
Üçüncü qrupa aid olan şagirdlər icrası risk tələb edən hərəkətləri yerinə yetirərkən, qorxu hissi keçirirlər. Belə şagirdlərdə hər bir uğursuz icra onlarda qorxu hissini formalaşmasına səbəb olur. Bu səbəbdən də onlar daha çox köməkçi və xüsusi hərəkətləri yerinə yetirməklə daha çox risk tələb edən icrasına hazırlaşmalıdırlar. Əks halda onlarda özünün müdafiə reaksiyasının yaratdığı davamlı qorxu hissi formalaşacaqdır.

Şagirdlərdə risk tələb edən hərəkətlərin dəf olunması üçün cəsarət hissini formalaşdırılması prosesi onların yaş, fiziki və psixoloji inkişaf xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla həyata keçirilməlidir. Lakin bu tələb 8-ci sinifdə fiziki tərbiyə dərşləri təşkili zamanı daha ciddi surət-

də nəzərə alınmalıdır. Çünki məhz 8-ci sinif şagirdlərində sürətli fiziki inkişaf əlaqədar olaraq, əzələlər tonusunun tənzimlənməsində ciddi dəyişikliklər baş verir ki, bu da öz növbəsində icra zamanı əzələlərin boşalmasına, labilliyinə mane olur. Nəticədə isə, hərəkətlər qüsurlu, koordinasiyasız icra olunur, hərəkəti bacarıq və vərdişlərin formalaşması prosesi xeyli ləngiyir. Məhz bununla əlaqədar olaraq, bu sinif şagirdlərində çeviklik qabiliyyətinin inkişafı onlarda cəsarət hissini formalaşması üçün əsas baza rolunu oynayacaqdır. Buna görə də, hər bir dərşdə bir neçə risk tələb edən hərəkətlərin icrası olduqca zəruri amildir. Bu hərəkətlər mənimsənilədikcə tərşicən daha mürəkkəb, çətin, icrası risk tələb edən digər hərəkətlər dərş prosesinə daxil edilir [2. c.42-44]. Aşağıda verilən hərəkət kompleksləri yuxarıda qeyd olunan məsələnin həllində nümunə kimi istifadə edilə bilər.

 <p>6</p> <p>Paralel qollar üzərində yerləş</p>	 <p>7</p> <p>Baş və saidlər üzərində duruş, irəliyə mayallaq, keçi üzərindən uzunluğa tullanmaq</p>
 <p>8</p> <p>Gimnastika skamyası ilə paralel qollar keçmək</p>	 <p>9</p> <p>Tərəf müqabilinin kürəyində arxaya mayallaq</p>
 <p>10</p> <p>Bir ayağı bükməklə keçi üzərində müvazinət</p>	 <p>11</p> <p>Atdan ip üzərindən tullanmaq, bir addım irəliyə mayallaq</p>
 <p>12</p> <p>İp üzərindən tullanaraq irəliyə mayallaq</p>	 <p>13</p> <p>Döşəklər üzərinə yığılmaq</p>

Ədəbiyyat mənbəhlərin təhlili göstərdi:
Fiziki məşqlərdən əvvəl qorxu hissi öz xüsusiyyətlərinə malikdir. O, üç komponentdən ibarətdir:

- fiziki hərəkət subyektindən qorxma;
- fiziki hərəkətin keyfiyyətini qiymətləndirmək qorxusu;
- texniki hərəkət etmək qorxusu.

ƏDƏBİYYAT

1. Гусейнов Ф.А., Багиров С.С., Алиев И.С, Гусейнов Ф.Д. *Физическое воспитание*

5 класс. Методическое пособие учебника по предмету “Физическое воспитание” для 5-го класса общеобразовательных школ 2018 г. с. 4.

2. Гусейнов Ф.А., Багиров С.С., Алиев И.С, Багирова К.Г. *Физическое воспитание 5 класс* Методическое пособие учебника по предмету “Физическое воспитание” для 8-го класса общеобразовательных школ Баку-2019 г. с. 42-44
3. Фирсин С.А. *Инновационные формы и методы современного физического воспитания. Международный журнал прикладных и фундаментальных исследо-*

- ваний. 2013, № 12, с. 132-136; URL: <https://applied-research.ru/ru/article/view?id=4517>.
4. **Холодов Ж.К., Кузнецов В.С.** *X73 Теория и методика физического воспитания и спорта*. Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. 2-е изд., исир. идоп. М.: Издательский центр «Академия», 2003, 4S0 с. ISBN 5-7695- 0853-1.
 5. **Лобастов А.К.** Воспитание воли в процессе физического воспитания учащихся минского радиотехнического колледжа. Актуальные вопросы профессио-
 - нального образования. Тезисы докладов 2 международной научно-практической конференции. Минск 11 апреля 2019г. с 149.
 6. **Жунисбекова Ж.А., Абдраманова Н.Ш., Акимбаев А.А., Керимбеков М.А., Сыдыхов Б.Д., Койшибаева Н.И.** *Использование активных методов обучения в образовательном процессе вуза*. Международный журнал экспериментального образования. 2015, № 3-3, с. 279-282.

КОМПОНЕНТЫ ФОРМИРУЮЩИЕ МОРАЛЬНО ВОЛЕВЫЕ ОСОБЕННОСТИ ШКОЛЬНИКОВ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЕ

проф. С.С. Багиров^{1а}, В.Дж. Шахтактинская^{1б}, К.Р. Гайдарли^{1с}

¹Азербайджанская Государственная Академия Физической Культуры и Спорта

^аsoltan.bagirov@sport.edu.az, orcid.org/0000-0002-9600-9274

^бvalida.shakhtaktinskaya@sport.edu.az, orcid.org/0000-0002-5230-3236

^сkubra.heydarli@sport.edu.az, orcid.org/0000-0002-1516-5815

Аннотация. Школьные годы являются одним из важнейших этапов становления человека как активного члена общества. В этот период человек формируется не только физически, но и духовно. Именно поэтому в эти годы должен быть не только создан прочный фундамент для укрепления здоровья и физического развития человека, но и должны быть сформированы определенные психофизические качества.

Государственные стандарты (куррикулум) предмета "Физическое воспитание", преподаваемое во всех классах общеобра-

зовательной школы, определяя основные направления и цели отдельных образовательных уровней, обеспечивают гармоничное развитие учащихся, формирование морально-волевых особенностей и двигательной культуры, обеспечивают информацией и теоретическими знаниями о средствах и способах оздоравливающих организм, формируют умения и навыки их использования.

Ключевые слова: физическое воспитание, курикулум, морально-волевые особенности.

IN A GENERAL EDUCATION SCHOOL, THE COMPONENTS THAT FORM
THE MORAL AND VOLITIONAL CHARACTERISTICS OF SCHOOLCHILDREN

prof. S.S. Bagirov^{1a}, V.C. Shaxtinskaya^{1b}, K.R. Heydarli^{1c}

¹Azerbaijan State Academy of Physical Education and Sport

^asoltan.bagirov@sport.edu.az, orcid.org/0000-0002-9600-9274

^bvalida.shakhtinskaya@sport.edu.az, orcid.org/0000-0002-5230-3236

^ckubra.heydarli@sport.edu.az, orcid.org/0000-0002-1516-5815

Annotation. School years are one of the most important stages in the formation of a person as an active member of society. During this period, a person is formed not only physically, but also spiritually. That is why in these years not only a solid foundation should be created for strengthening the health and physical development of a person, but also certain psychophysical qualities should be formed.

State standards (curriculum) of the subject "Physical Education", taught in all classes

of a general education school, defining the main directions and goals of individual educational levels, ensure the harmonious development of students, the formation of moral and volitional characteristics and motor culture, provide information and theoretical knowledge about the means and methods healing the body, form the skills and abilities to use them.

Keywords: *physical education, curriculum, moral and volitional characteristics.*